

КҮЙШІ ТАҒДЫРЫ

Каримсакова Б.А.

Ш.Есенов атындағы Каспий технологиялар
және инжиниринг университеті

Ақтау қ., Қазақстан

e-mail: baktigul.karimsakova@yu.edu.kz

Аңдатпа. Бұл мақалада Ә.Кекілбаевтың «Күй» повесі қарастырылады. «Күй» повесін автор Абыл күйші аруағына ескерткіш дейді. Шығарманың негізгі идеясы – бейбітшілік пен адамгершілік үшін күрес. Әбіш оны күй өнерінің құдіретімен шеше білген.

«Күй» әңгімесінде «мәңгірт» ұғымы алғаш рет қолданылып, жадынан айрылған жанның қайғылы күйінің белгісі ретінде қызмет етеді. Кейіннен ол әлемдік деңгейге көтерілген көркем образға айналды және адамның өткенінен, оның шығу тегінен, тарихпен және қоғаммен байланысынан үзілген үмітсіздігінің бұлтартпас дәлелі болды.

Ол өз шығармаларында қазақ халқының дәстүрлі мәдениеті мен ұлттық руханияттың эстетикалық сұлулығының ерекше үйлесімін ұсынады. Автор тарихты оның барлық қырлары мен қайшылықтарын жеткізе отырып, көркемдік сана парадигмасы арқылы түсінеді.

Түйінді сөздер: ақын, сыншы, прозаик, күй, Абыл, домбыра, кейіпкер, қазақ әдебиеті, повесть.

Әдебиет тарихында өнерге байланысты, күйге қатысты желілерді көбірек пайдаланады. Әдебиет тарихында күйге байланысты аңыздарды өз шығармаларында сюжеттік желілерде қолданатын қазақ жазушыларын көптеп кездестіреміз. Ал, М. Әуезов өзінің “Қазақ халқының эпосы мен фольклоры” атты зерттеуінде аңыз-әңгімелерге ерекше назар аударады.

Қазақ аңыздарын екі үлкен топқа бөледі. Екінші топқа – “күй-аңыз” деп анықтама береді. Автор бұл аңыздар әдетте домбырада, қобызда немесе сыбызғыда орындалатын күйлердің тарихы, шығу себептері жайындағы әңгімелер желісіне құралады дейді. Ары қарай ойын жалғастыра отырып, қазақ халқының арасында кең жайылған жүздеген күйлердің барлығының міндетті түрде өзіне тән прозалық үлгідегі деректі аңыз тарихы бар екендігін айтады [2, 182-184б.].

Күй өнерінің, күйші өнерінің өнегесін, ғибратын, өмірлік маңызы мен мәнін танытуда – Ә. Кекілбаевтың “Күй” повесінің орны бөлек. Шығармада ерекше дараланып көрінетін шындық құбылыстардың қатары күйшінің күйшілік өнері арнасында суреттеледі.

“Күй” повесінде негізінен жеті жұртты ел қылған, “жеті жұртты жер қаптырған” – Маңғыстаудың атадан балаға кететін талай өшпенділік оқиғасы сөз болады. Қазақ пен түрікпенге татулық жетпей, иен далаға таласқан кер заманның бейнесін көресің.

Қазақ күйшісінің түрікпендердің қолына тұтқын болып түсуі, одан өрбіген оқиғалар желісі, тұтқын болған күйшінің күйінен төгілген күйдің құдіреті, өмір шындығына негізделген оқиғалар өзегі арқылы терең ашылады.

Повесте геодезиялық барлау жұмыстарын жүргізіп жатқан топпен бірге болған Құрбан қарттың сол жердің тасын да, құмын да тіпті, керек десеніз қабірдің де тарихын жетік білетін қария ретінде танылады. Жасы жетпістен асса да, қимылы ширақ, сөзі жүйелі, терең, оның үстіне асқан күйші.

Повестің басты оқиға, желісі осы Құрбан қарттың дутарда ойнаған күйінің сарынында жатқан тарихқа негізделген. Күй сарынынан қазақ пен түрікпен батырларының арасындағы тартыс пен талас байқалады. “Бәрін де көріп, бәрінен де торығып, бәрінен де сырт айналып, іргеге қарап бүк түсіп жатып алған кәрі дананың үй ішінде өзінен басқа адам қалмаған бір сәтте көкірегін кеулеп, жүрегін сыздатқан мұң-наланы бір лықсытып оңаша

күрсінгендей, өткен мен кеткенді, дәл қазір қасында кәрі жүрегін тілімдеп жатқан пәтуасыз көн күйбеңде, не күлдіретіні белгісіз, не бүлдіретіні белгісіз беймәлім ертеңді ойлап күрсінгеніндей, ыңылы баяу, лебі ыстық күй сазы шымыр-шымыр әнін, бірте-бірте ширығып барады. Күй көкірегі өрепкіген сайын түрі жоқ, тілі жоқ мынау мақау дала бетінде әдемі әшекейі болмаған соң ешкім көзіне ілмей, оқып та көрмей, бір шетке ысыра салған көнетөз сұңғыла кітап сияқтана түсті. Сиқыр күй мелшиіп жатқан меңіреу даладан таң атқалы бұның қиялын әр саққа сабылтып жүрген көмескі елестерді қайта тірілтті” [3, 211 б.].

Күйді тербеле тыңдаған барлау экспедициясының маманы Сырымның көз алдына иен далада арпалысып, көк сұңгісін көтеріп, жер түбінен айбат шегіп келе жатқан қалың қол елесі көрініс бергендей болады.

Бірі түрікмен, бірі қазақ – екі батырдың өзара егесін, бірінің аулына бірінің шабуыл жасауы, ашық далада бетпе-бет кездесуі, оның жекпе-жек шайқасқа ұласуы, онда қазақ батыры Дүйімқараның түрікмен Көкбөрі батырды жеңін, тірідей көрге көміп кетуі ыза мен кекті жандандыра түседі.

Бұл оқиға көрші отырған екі ауылдың арасын өршіте түседі. Қарымта қайтаруға шыққан түрікмен иесі сайлауыт қолға өзінің күйші баласын басшы етіп қосады. Сол жолғы жорықта күйші батыр мерт болады. Осыдан түрікмендердің қайғысы да, кегі де күшейе түседі. Тұтқынға түскен қазақтардың басына түйенің терісін қаптап, естен тандырады, мәңгүрт етеді, тұтқынға түскен ару қыздарды күнге айналдырады. Дегенмен де түрікмендерге орны толмас қаза, жанды жеген жаза көңілдерін баса береді. Баласының өлімі ауыл иесін қатты қайғыға, азаға салып кетті. Өлген ұлдың өтеуіне тұтқынға алынған қазақ жігіті де күйші болып шықты. Өлеріне көзі жеткен күйші айналасына айтарын күймен жеткізгісі келеді. Домбыраның шанағынан күйшінің тұтқында отырып көрген қорлығы, азабы мен мазағы, ащы ызасы мен айыбы, өкініші, күйініші сеңдей соғылысып шығуда.

Күйшінің көңілі де, домбыраның сазы да қырық құбылып құйқылжиды. Ақырында көңіл де, күйде бір арнаға түсті. “Күй тынды. Күйші домбырасын сылқ еткізіп тізесіне тастай берді. Тәкаппар батыр көзінен ыршып кеткен түйжек жасты сүртуге арланды. Екі айғыз жас мұртының шалғайына ілігіп, одан тамшылап сақалына құйылды.

Қаршығадай шүйліккен күйші де еңсесін түсірген жоқ. Маңдайына шып-шып шыққан терін сүртпеді” [3, 251 б.].

Жазушы күй сазының мазмұны арқылы ашылатын өмір туралы, өмірдің мәні туралы ұсынып отырған ойына үлкен тереңдік, теңдессіз жасампаз күш сыйғызады. Бұған дейін өмірдің, жалпы тіршіліктің мәнін күштеп, өзгеден айбынын асырудан, мерейінің үстемділігін сол арқылы жүргізуден тауып келген, өзінен кейінгі ұрпағына да осыны ғибрат, өсиет етіп келген, өмірінің саналы кезеңін түгел осы мақсатқа жұмсап келген Жөнейіт күй сарынында айтылған сыр мен мұңнан басқа көзқарасты ұғады. Күй сазы Жөнейіттің көз алдына өзінің батырлық намысқа шапқан тоңмойындығынан өнер жолын тастап, батырлық жолға түскен, сөйтіп сол жолда мерт болған жалғыз баласының қазасын, сол қазадан көкірегін шаншып, тұмшалап алған азасын, баласымен қатар күй жарыстырып келген күйшінің өз жарлығы бойынша көрге тірідей көмілуінен, жан түршігерлік өлімінен алған әсерінің күй сарынымен тереңдеп, мұның бүкіл жан-дүниесін, жұлын-жүйкесін тұтас баурап, билеп алған бебеулеген наласын санасына терең сіңіреді.

Күй сазы мұның көз алдында тірі елеске, бейнеге айналып, санасын сарылтады, ұйқысын қашырады, еңсесін езеді. Ақыры, өмірінің, ісінің таным тұрғысының баянсыз, алдамшы, өткінші дақпыртқа бола құрбандыққа шалғанын кеш ұққан жайына күйінулі күйде ол көз жұмады.

Жазушы өнер жолын түрлі деңгейде танытады. Оқиға желісінде білектің күшіне өнердің күші қарсы қойылады. Білектің күші жеңе алмаған құдіреттің өнердің күшіне бас иген жайы неше алуан сырға жетелейді. Өнер жолының баяндылығы арқылы билік жолының баянсыздығы, жалғандығы туралы үлкен ой түйінделеді.

Ә. Кекілбаев қазақ әдебиетінде күй мен күйші тақырыбын жаңа шығармашылық биікке көтеріп, соны бір белеске шықты. Жазушы өзінің қай шығармасында болсын кейіпкерінің болмысынан адамшылық сәулесін іздеп, басын жауға да, тасқа да ұрып дегендей титтей тапқанын насихаттауынан мұрат етіп, марапаттауға жанын салады, адам бойынан асыл қасиеттерді аз ба, көп не таба білсем деп таусылатын қаламгер.

Автор адамдар арасындағы алауыздықтың ру, ұлттардың ғана емес, тұтас халықтардың тарих бетінен із-түзсіз жойылып кетуіне әкеп соғатынын көркемдік тұрғыдан шебер де шешен, сенімді суреттейді. Шығармада Дүйімқараның Көкбөріні қазулы көрге лақтыруы, зорлыққа ұшыраған түрікпен бойжеткендері, қайда тұрып, қайда келе жатқанын сезбей, алда да не боларын түсінбей келе жатқан қазақ балаларының тағдыры – адам жаны түршігерлік оқиғалар. Повесте тұңғыш рет мәңгүрттердің пайда болуы туралы көркемдік негізде баяндалады. “Кенет тұтқын балалардың бірі артындағы тұтқынның кеудесіне екі шекесін алма кезек ұрғылап шыңғырып жіберді. Ақ тайлақтың терісі күнге күйіп тырысып барады. Қаудырлап кеуіп жатқан түйенің көні бас сүйекті сытырлатып шаға түсті. Қазір ақ ұн қылып уатып жіберетіндей” деп суреттелетін түрікпендердің қолға түскен қазақ балаларын қинай отырып мәңгүрт ету жолдары да оқырманды бей-жай қалдырмайды.

Туынды табиғатынан, әрине өнер мұратын, көне жәдігерлерді жаңғыртушылар мен күй-шежіре сипаты танылады. Күй-құдірет көңілді тербейді. Жан-жүрекке әсер етіп, санаға сілкіністер жасайды. Күй күмбірімен бірге туған жердің суреті бар бояуымен ашылады, перзентінің жан жылауымен тербеледі. Ата қоныс, құт мекеннің тағдыры күйші өміріндегі желілі сарын.

“Күй” повесі туралы ойларын сараптай отырып көрнекті әдебиет сыншысы, ғалым-зерттеуші З.Серікқалиев былай деп түйеді: “Мұнда Абылдың өзі емес, күйі сөйлейді”. Түркімен Жөнейттің Абыл күйшіні тірідей жерге көмуі де – бұрын-соңды ел естімеген қаталдық. Жөнейт кезінде өз баласы Дәулетті қазақ ауылына түркімен жігіттерімен бірге атқа қондырып, өліміне себепші болған. Дәулет – Абыл күйшімен күй тартысып, тең тарасқан. Өнер құдіретін терең сезінген екеуі елді бітімге шақырмақ болған. Ол арман адыра қалған. Оған себепші де Жөнейттің өзі. “Кек қайтарам” деген қанды тілегі өз жүрегін қан жылатты.

Енді міне, сол баласымен балбырата күй тартысқан тарлан күйші – тұтқында. “Аға-ау, күпсініп, көкірегіңізбен жер айырып барғанда көп болса бес-алты қазақты өлтірерсіз, бір үйір жылқыны үркітерсіз. Сол бес-алты бейкүнә пенденің жайбарақат өз тіршілігімен жүргенінен, сол бір үйір жылқының өз өрісінде жайылғанынан сіздің намысыңызға шок түсетіндей не бар?” деген іні сөзін де қабыл алмаған.

Повесте Абылдың тірідей жерге көмілуі – жауыздықтың шарықтау шегі. Алайда, Жөнейт күйшіні көмгенмен, өнер рухын өшіре алмайды. “Өнердің өлмес рухын оның мәңгілікке кетер жалғасынан тапқандай боламыз. Өнердің ол жалғасын Құрбан күйшінің дутарынан тапқандай боламыз. Керегенің басындағы қылышқа жүгірмей, жас бала Құрбан дутарға қызығуынан табамыз. Құрбан ағасы Дәулеттің күй тартқанын көрген, өлер шағында қазақ күйшісінің күй тартқанын, тыңдаушысын сілтідей тындырғанын естіген...”.

“Күй” – өнер құдіретінің, қуатының, адам еңбегінің, ақыл-ой мүмкіндігінің айнасы. Автор өнер құдіреті арқылы адамзатқа – азаттық, теңдік пен туысқандықты жырлайды. Тарих пен тағдырды көрсету негізінде адам тағылым алуды мұрат етеді.

Шығарманың түпкі түйіні де, айтар ойы да осы – өлімді өнер ғана жеңеді. Өнер, өнерді бағалау – мәңгілік.

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Сейдімбеков А. Күй-шежіре. Алматы: Ғылым.
2. Әуезов М. Таңдамалы. “Қазақ энциклопедиясы”, А., 1997, 182-184 б.
3. Кекілбаев Ә. Ханша Дария хикаясы. – Алматы: Жазушы, 2007. – 233-245 бб.

СУДЬБА КЮЙШИ

Каримсакова Б.А. - Каспийский университет технологий и инжиниринга имени Ш. Есенова, Актау, Казахстан.

Аннотация. В данной статье рассматриваются повесть «Кюй» А. Кекилбаева. Автор свою повесть «Кюй» посвящает памяти известного кюйши Абыла. Основная идея произведения – борьба за гуманизм и мир. Автор решает проблему могуществом искусства кюи.

В повести «Кюй» впервые используется понятие «манкурт», выступающее символом трагического состояния души, лишившейся памяти. Впоследствии оно превратилось в художественный образ, поднявшийся на мировой уровень и ставший неопровержимым доказательством безысходности человека, оторванного от своего прошлого, своих истоков, связей с историей и обществом.

В своих произведениях он передает необычайное сочетание традиционной культуры казахского народа и эстетической красоты национальной духовности. Автор осмысляет историю сквозь парадигму художественного сознания, передавая все ее грани и противоречия.

Ключевые слова: поэт, критик, прозаик, кюй, Абыл, домбра, герой, казахская литература, рассказ.

THE FATE OF KYUSHI

Karimsakova B.A. - - Sh. Yessenov Caspian University of Technologies and Engineering, Aktau, Kazakhstan.

Abstract. This article examines the story "Kui" by A. Kekilbaev. The author of his story "Kui" is dedicated to the memory of the famous kuishi Abyl. The main idea of the work is the struggle for humanism and peace. The author solves the problem with the power of the Cui art.

In the story "Kui" the concept of "mankurt" is used for the first time, serving as a symbol of the tragic state of the soul that has lost its memory. Subsequently, it turned into an artistic image that rose to the world level and became an irrefutable proof of the hopelessness of a person cut off from his past, his origins, ties with history and society.

In his works, he conveys an extraordinary combination of the traditional culture of the Kazakh people and the aesthetic beauty of national spirituality. The author comprehends history through the paradigm of artistic consciousness, conveying all its facets and contradictions.

Key words: poet, critic, prose writer, kyui, Abyl, dombra, hero, Kazakh literature, story.

